

SZABÓ GÁBOR

Egy abszurd antológiáról

ZOLTÁN GÁBOR: SZÉP VERSEK 1944

**Pesti Kalligram
Budapest, 2020
368 oldal, 3990 Ft**

”

Zoltán Gábor harmadik könyve ugyanannak a történeti korszaknak egy újabb szeletét teszi írásának tárgyává, amelyet más-más módon és optikával vizsgált már az *Orgia* és a *Szomszéd* című műveiben is. Míg az *Orgia* dokufikciója az identitás, a személyes autonómia fokozatos elvesztésének apró határátlépésein keresztül érzékeltette az önfeladás mechanizmusait, a „belekeveredés” szinte észrevétlen folyamatát a Szálasi-éra kollektív tébolyában, addig a *Szomszéd* a morális határátlépések egy másik aspektusát, a szolidaritás eltűnését, a kirekesztés és ellenségek képek kreálásának társadalmi gyakorlatát mutatja be. A *Szép versek 1944* a címben szereplő évszám lírai terméséből válogat, kommentárokkal, rövid szerzői életrajzokkal, elemzésekkel egészítve ki az – alcím szerinti műfajmeghatározást ismételve – *abszurd antológia* lapjait. A kötet sokszorosan és jelzett módon kapcsolódik elsősorban a 2018-as műhöz, de tágabb értelemben legalább ennyire az *Orgiához* is. A *Szomszéd* egy fejezete ugyanis már eljátszott azzal az ötlettel, hogy mennyire érdekes lenne összeállítani egy antológiát az 1944-es év versterméséből, és mutatónba meg is idéz néhány részletet Weöres, Erdélyi József, Mécs László és mások költeményeiből – e szerzők természetesen helyet kapnak a mostanra összeállt *Szép versek* című kötetben. A szöveg egyébként is felhívja a figyelmet az előző műhöz fűződő kapcsolatára, előfordul, hogy az összefüggések érzékelését elősegítő lapszéli marginália utasít például a *Szomszéd* megfelelő oldalszámához. Ám e jelzett kapcsolódásokon túl egy mélyebb közösség is fellelhető mindhárom könyv mélyén, mégpedig egy ismeretelméleti vagy szellemtörténeti irányultságú szándék. Tudniillik annak feltérképezése, milyen társadalmi, kulturális, ideológiai, nyelvi és

A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

mentalitástörténeti mozzanatok, mechanizmusok összjátéka tette lehetővé a háború utolsó éveinek rémségeit, illetve hogyan volt lehetséges, hogy a lakosság egy jelentős része mindezt részint természetesnek, részint pedig kifejezetten üdvözlőnek tekintette.

Míg Starobinski lenyűgöző kötete, az 1789 az „értelem jelképeit” elemezte, Zoltán Gábor 1944-e viszont épp a felvilágosodás visszavonásának, az értelem eltűnésének szimbolikus pillanatát próbálja megragadni.

A *Szép versek 1944* reprezentatív, illetve kevésbé vagy egyáltalán nem ismert költők egykorú műveinek áttekintésével tár elő egy olyan kulturális tablót, amely nem csupán az 1944-es év irodalmi dokumentumaként, de a társadalomban zajló ideológiai, pszichológiai folyamatok anamnéziseként is olvasható. Az irodalom itt egyszerre mutatja magát a társadalom mentális, ideológiai szerkezetének *tüneteként*, és annak befolyásolására alkalmas *eszközeként* is. Zoltán Gábor szubjektív versgyűjteménye a kulturális és hatalmi-politikai mezők összjátékán keresztül alapvető, a *nyelvben tetten érhető* etikai viszonyulásokat kíván illusztrálni, s ebben az értelemben mind az *Orgia*, mind pedig a *Szomszéd* háttérdíszleteként látható. Felvillantja ugyanis azt a nyelvi-kulturális közeget, metaforakészletet, a kimondás lehetőségeinek azt a fogalmi tárházát, amely mintegy lehetővé tette és legitimálta mindazt, amiről az említett két regény beszámolt. A versantológia az 1944-es év kitüntetett történelmi pillanatának indexe, amennyiben rögzíti, hogyan rendezi el a művészi nyelv a korszak történelmi tapasztalatait, hogyan válnak bizonyos fogalmak – „Isten”, „zsídó”, „nemzet”, „háború”, „keresztény” stb. – ideológiai küzdelmek tárgyává és részévé is egyben, illetve hogyan sajátítja ki, s használja mindezt a társadalmi tudat, illetve a személyes gondolkodás és cselekvés befolyásolására a hatalmi gépezet. Hiszen az eseményeket aktuálisan megélő, feldolgozó és alakító „én” minden esetben már előzetesen formált, többek közt éppen a nyelvi szocializációnak köszönhetően.

Az új mű több mint száz költőtől idéz versrészleteket, a tankönyvi anyaggá nemesedett alkotók mellett rengeteg alig vagy egyáltalán nem ismert név reprezentálja a korszak lírai termését. Az amatőr vagy épp némi tehetséggel is megáldott kurzussszerzők nagy számú szerepeltetése az eddigieken túl is világossá teszi, hogy a könyv nem elsősorban esztétikai szempontokat mérlegelve állítja össze az év lírai tablóját, hanem a költeményeket dokumentumként kezelve azok ideológiai közvetítettségét mutatja be. Ebből aztán több dolog is következik a kötet megformáltságát illetően.

Az első az, hogy a versek, versrészletek – nemcsak a fűzfapoéták, de a mainstream szerzők írásai is – alapvetően olyan tartalmi elemzések keretei közé szorulnak, amelyek elsősorban az „üzenet” és az ideológikus jelentés kihámozására koncentrálnak. Ez a módszer nyilvánvalóan redukzív, célzatos, ám mire ez már igazán zavaróvá válna, a kötet vége felé, a *(hátravetett előhang)* címet viselő részben a következő önreflexív megjegyzést olvassuk: „Sokszor taglalok tartalmi kérdéseket ebben a könyvben, nem csodálkozhatom majd, ha megkapom a *tartalmista* minősítést. Közben persze tisztában vagyok vele, hogy a költészet nem politikai elemzés vagy szociográfiai értekezés, hogy a költészet története a formák története. És a költőnemzedékeké” (309).

És még sok másé, tehetnénk hozzá, ám inkább az kelthet hiányérzetet az olvasóban, hogy a rövid megjegyzés a levegőben lógva marad, szinte minden, a kötet módszertani megfontolásait illető előzmény és következmény nélkül. Illetve, egy helyütt, a kötet elején mégiscsak az áll, hogy „hálózatok nélkül egy-egy mű, egy alkotó semmit sem jelent, vagy mást, mint ere-

deti kontextusában” (41), ám ezirányú bölcsességét az elemzések a későbbiekben mégsem érvényesítik valamiért.

Pedig ez a kissé reduktív elemzési mód néha zavaróan rövidre zárt kommentárokat eredményez, gyakran pusztán a tanulság levonásának iskolamesteres pedantériájába torkollva. Ezek javarésze egyébként különösebb meglepetést nem okoz az olvasónak, hiszen a szerző értékválasztása, elemzői pozíciója, kulturális kontextusai meglehetősen nyilvánvalóvá teszik az eredményt. A szerzői pozíció keretezése azonban sajnos nem az érintettség, a saját prekonceptiók, hagyományválasztások bonyolult kérdéskörének önvizsgálatán keresztül történik, mint ahogy ez poétikai értelemben is izgalmas módon valósult meg a *Szomszédban*, hanem a kommentárok nyelvi magatartása utal egyértelműen rá. Pedig ahogyan az elemzett szövegek szerzőit, szövegeit taglaló kommentárok épp az idézetek bizonyos fogalmakhoz, absztraktumokhoz, ideológiai toposzokhoz való kötődéseit rögzítik elsősorban, úgy bizonyos elfogultságok nyilvánvalóan befolyásolják az elemzések és az elemző irányultságát is. Az ezekkel való számvetés szerintem jelentősen gazdagíthatna volna az elemzéseket, bemutatásokat.

Az előző két kötethez hasonlóan ezúttal is kedvelt retorikai fogása a szövegnek az understatement alkalmazása, amely egyértelműen borzalmas események megengedőnek, sőt látszólag helyeslőnek tűnő alábeszélésével éppenséggel az elemzett jelenség rettenetét vagy az elbeszélő megvetését hangsúlyozza. A Petőfi-epigon hungarista fűzfapoéták verselését például így summázza: „Petőfi Sándor ismerte és mesterien művelte a deákos verselést, de egy évszázaddal későbbi követői arra a terepre nem követték, ahogy természetesen a világszabadság óhajtságának irányába sem” (38). Az ilyen understatementek a legtöbbször jól működnek a szövegben, különösen, ha az olvasó értékpreferenciái egyeznek a szerzőéivel. Amikor azonban egy adott vers(részlet) rövid tartalmi kivonatának prózaíságával szeretné érzékelteni a költemény nevetségességét, már nem minden esetben sikeres az alulstilizálás. Bárány Tamás *Sóhajtság* című szerelmi verselményének prózai redukciója a nevetségessé tétel egyértelmű szándékával indul: „A közleményből egyértelműen kiderül, hogy az emberi faj egyik hím egyedének sikerült párzásra bírni egy nőtényt”, s imígyen zárul: „a költemény nyelvtani értelemben is megosztja élményét a közönséggel: az történt, hogy jól megdugtuk” (218–219). Ez a tartalmi redukció valóban nevetségessé teszi az amúgy sem világszínvonalú versikét, de az utolsó summázatot olvasva felmerülhet az emberben, hogy pl. József Attila *Ódája* is összefoglalható lenne az inkriminált tartalmi kivonattal. Egy másik alkalommal Erdélyi József verse kapcsán kérdés formájában állít: „Gondolhatta komolyan Erdélyi József, hogy a magyar katona halhatatlan? (...) És hihette-e valóban, hogy létezik a Magyarok Istene?” (160) Eltekintve attól, hogy Zoltán Gábor könyvének ideális befogadói természetesen nemmel, míg Erdélyi szellemi utódai alighanem határozott igennel felelnek erre a kérdésre, a költői nyelv alakzatainak szó szerintivé csupaszítása, fogalmi nyelvre fordítása minden esetben hasonló eredményre vezetne. Képzeljük el ezeket a kérdéseket *A Dunánál* kapcsán: „Gondolhatta komolyan József Attila, hogy ha megmozdul, akkor halott szülei ölelik egymást? És hihette-e valóban, hogy vele győztek a honfoglalók?” Amivel csak azt szeretném jelezni, hogy az efféle ironikus redukció nem feltétlen a kritizált mű minőségéről, sokkal inkább az értelmező (és ideális olvasói) minőség- és értékpreferenciáiról tudósít.

A *Szép versek 1944* valóban nagyon gazdag – ám talán némi prekonceptióval válogatott – anyaga mintha azt igazolná, hogy a jó költők nem helyeslik a háborút (a zsidók üldözését, a fasizmust stb.), míg a rossz költők igen.

Hogy tehát az etikai választások egyben poétikai minőséget is jelentenek.

A helyzet – sajnos – ennél nyilvánvalóan bonyolultabb, de Zoltán Gábor „tartalmista” könyve érzésem szerint inkább kétosztatú rendbe tagolja a létezőket. Ugyanakkor a könyv mégis érdekes, helyenként lebilincselő olvasmány. A kommentárok, összekötő szövegek minden szubjektivitása ellenére (és mellett) az egymás után sorjázó versek egyre nyomasztóbb módon rajzolják ki a kor fojtó rettenetét, teszik jelenvalóvá azt a nyelvi készletet, amely akkor kijelölte és reprezentálta a cselekvési és gondolkodási lehetőségeket, s mentalitásokat, habitusokat formált. A mindennapok nyelvi atmoszféráját.

És ez – a kötettel kapcsolatban megfogalmazott kételyek, esetleges tárgyi tévedések ellenére – nem kevés. (A könyv 39. lapon megfogalmazott állításával szemben a „fordulat éve” nem 1949-re, hanem 1948-ra datálódik.)

Egyszerre abszurd, ijesztő és lehangelő az a szélesvásznú panorámakép, amelyben egymáshoz préselődik ennyi széttartó eszme, nyelv, hagyomány és törekvés. Ahogy Wilhelm Pinder a generációk együttélésével kapcsolatban fogalmazott, minden időpillanat polifón, és úgy tűnik, Magyarországon, 1944-ben ez a polifónia csikorgóan disszonáns hangzattá állt össze.

